

Az ember együttműködése a természettel I. Életgazdagság (biodiverzitás) a magyar kultúrában

Az ember a Földön való megjelenése óta része a természetnek, az életgazdagság (biodiverzitás) egyik legfontosabb eleme. Tevékenységét, hatását a biodiverzitásra ma joggal bírálja a jövőért aggódó tudomány, - de helytelen azt feltételeznünk, hogy az ember léte biztosításán munkálkodva szükségszerűen csak pusztítja a természetet és szegényíti az életgazdagságot. Ezt látszik bizonyítani a Föld és élővilágának mai helyzete. A folyamatokat felismerő lelkiismeretes tudósok keresik az emberi, nem ritkán indokolatlanul kapzsi tevékenységének korlátozását, például a széndioxid-kibocsátás mérséklését és az esőőserdők irtásának megakadályozását.

Meggyőződésem, hogy a legelső emberi közösségek is tudatosan védték a természetet, annak életgazdagságát. Tevékenységüket annak védelmében szabályozták, korlátozták, de ismerték az életgazdagság növelésének módját is. Erre hozok fel három példát a Kárpát-medencéből, a magyar történelemből. Ezek:

1. Az ártéri gazdálkodás.
2. A legelőerdők kialakítása és fenntartása, népi erdőhasználat emlékei.
3. Dombvidékek vízháztartásának javítása, tájépítkezés.

1. Az ártéri gazdálkodás

Az ártéri gazdálkodás Kárpát-medence közepe, a Magyar Alföld, csapadékhiányos, szárazságra hajló. Heinrich Ditz, bajor mezőgazdász szakíró, a 19. század közepén a magyarországi mezőgazdaságról írt könyvében (megjelent 1867-ben) kijelenti: a Magyar Alföld nem alkalmas sem állattartásra, sem mezőgazdálkodásra, mert nem kap elegendő csapadékot. Az eső hiányát azonban nagyban pótolja az Alpokban és a Kárpátokban leesett csapadék és hóolvadék, ha nem is minden esztendőben pontosan ugyanabban az időben és mennyiségben. A Duna és a Tisza árvize a nyár elején megöntözte a folyók árterét és tágabb környezetének is

javította vízháztartását. Most ezt a vizet (az 1840-es években megkezdett nagyarányú vízrendezési munkálatokkal) átkergetik az országon. A folyó kanyarulatainak átvágásával lerövidítették a Tisza medrét csaknem a felére, a víz kiáradását pedig gátak emelésével megakadályozták. A magyarok egyoldalúan csak a megnyert négyzetmérföldeket veszik számításba. A talajt a víz lecsapolásával nem javították, hanem rontották. Ezt csak későn látták be. Ismerték a víz átkát, de áldását csak a víz hiányából ismerték meg. Sok szántóföld a lecsapolást követően terméketlenné lett. Ditz ezután idézi az alföldi néphagyományt is: A parasztok az Alföldön a víz állásából tudtak következtetni a termés bőségére. „*Magas Maros, magas termés, vagy ha a Tisza a medrében marad, nem telnek meg a zsákok.*”

[\[1\]](#)

Igaz lehet, hogy a magas termést nem csak kizárólag a gabonákra kell értenünk, hanem azt a hasznót, amit egyáltalán a víz kiáradása biztosított. Hogy részleteiben hogyan volt áldás a víz, az áradás, arra csak közvetett utalásokat tesz, sajnos annak leírásával adós maradt, bár könyve egészéből a vízrendezések káros hatásáról szól elsősorban. Ugyanis éppen az 1860-as évek elején egész Európát nagy aszály pusztította éhséget okozva, különösen Keleten és Északon emberek haltak éhen. Az Alföldön sok állat pusztult éhen. Ditz szemtanúja volt annak, hogy sokfelé levágták az éhező lovakat, hogy azok húásával legalább a disznókat megmentsék.

Megkísérlem röviden leírni, hogy miképpen kezelték az emberek a vízrendezések előtt a Duna és a Tisza áradását, és mi hasznuk volt ebből. Elsősorban a magyarországi déli Duna-szakasz részletes bejárásával, az arról készített térképek és levéltári feljegyzések segítségével és az ott élő emberek emlékezetében, szájhagyományban nemzedékről nemzedékre szálló történetek összeggyűjtésével, értelmezésével, vagyis néprajzi terepmunkával. Így a történelmet alulról, az itt éltek és élők szemével ismertem meg, és kimutathattam azokat a tévedéseket és tudatos ferdítéseket, amelyeket a hatalmasok, a kormányzat, a Bécsi Udvar és a földbirtokosok érdeke megkövetelt történelmi szemléletünk kialakításában.

Ha június-július folyamán, mely egyébként is a Kárpát-medencében egybeesik csapadékmaximummal, megérkezett az Alpok felől a hóolvadással is növelt dunai árvíz, nagy kiterjedésű ártéri tereket öntött el, amikor kizúdult a maga építette övzátonyok közül. A kiáradt víz megöntözte a széles árteret, de ha az ember nem gondoskodott volna arról, hogy a kiáradt víz a folyó apadásakor visszahúzódhasson a mederbe, akkor az egy idő után felmelegedve, oxigénjét veszítve kiölte volna azt a vegetációt, amit áldást hozóan megöntözött. Ezért az itt lakó emberek, nem várták meg azt, amíg az övzátonyok közt felgyűlt víz, hol itt, hol ott áttörje ezt a természetes gátat és kizúduljon az alacsonyabban fekvő ártérre, hanem mesterségesen, nem kis földmunkával, árkokkal megnyitották ezt az övzátony-gátat, lehetőleg ott, ahol az előntható ártéri szakasznak a legmélyebb pontja volt. Az előntható ártér így alulról, legmélyebb pontja felől tellett fel egyenletesen. Ugyanez a mesterséges vízkapu, a fok gondoskodott arról is, hogy a kiáradt víz maradéktalanul visszahúzódhasson a mederbe, s így a keményfa erdők sem pusztultak el a lábvízben. A megöntözött erdő bőségesebb termést hozott, mint a száraz, a tölgyek és szilek között oltott gyümölcsfákkal együtt. A térképek tanúsága szerint néha több

száz méter hosszan is kiásott, laposokat és halmocskákat is keresztező fokot a középkori oklevelek latinra *canalis* (csatorna), *meatus* (meder) *porta aquae*, *porta Danubii* (vízkapu, Duna-kapu), *fluvius* (folyócska) *fossatum* v. *fossa* (ásott árok) szavakkal fordították. Latin nyelvű és magyar írásos szövegek is utalnak a fok mesterséges voltára: *fossatum, non diu factum*, „a tanú jól emlékszik erre a Pere fokára, melyet még a török időkben öreg Pere János vájt...”

[\[2\]](#)

Az ártereket, szabályozottan elöntő árvíz haszna

Az ártereket így, szabályozottan elöntő árvíz haszna a következő volt: az erdő, gyümölcsös, a benne irtott kaszálók öntözve megújultak. A visszaáramló vizet a fokok szűkületeiben megsűrítették és kifogták a visszaigyekvő nagyobb halakat, a szaporulatot viszont átengedték a rekeszek. Az ártérben szétterülő víz kedvező feltételeket biztosított számos halfajta szaporodására, a kis halak táplálkozására. A ponty eredményesen az elárasztott, az év nagyobb részében száraz felületen tud csak ikrát rakni, iszapos vízfenékre hullott ikrája elpusztul. Az elárasztás kedvezett a méhészkedésnek, a gyékényszedésnek, a vadmadarak költésének és így azok gyűjtésének, a fumonyászásnak (a vadréce tojásainak gyűjtésének), az ártéri szállásokon folytatott kertészkedésnek (paprika, len, káposzta), összességében az ártéri állattartásnak. Lovak, marhák, juhok, sertések minden készített takarmány nélkül is átteleltek az ártérben. Télen, miután a dér, a fagy megpuhította a gyékény és nád éles, merev leveleit, a jószág szívesen fogyasztotta, e mellett az ártéri erdők rügyes vesszeit, ágak leveleit és kérgét is. A bőséges füvet, szénát termő, irtott kaszáló-réteket fűzfásövénnyel kerítették, ami szintén jó takarmánynak számított, különösen, ha más eleségben megszűkült a jószág. Az ártérben megöntözött erdők az egész környező táj vízgazdálkodását, a levegő páratartalmát, mikroklimáját javította, valamint elősegítette az esők képződését is. Az ember beavatkozása, az övzátonyok megnyitása nélkül, mindez a haszon és jótékony hatás elmaradt volna. Mindennek köszönhető, hogy a középkorban azt tartották Magyarországról, hogy a legtöbb és legjobb halakat itt lehet fogni. Egy francia szerzetes 1308-ban hozzáfűzte még, hogy ennyi halat csak Norvégiában látott, de ott kenyér helyett is halat esznek, és Magyarországon van bőségesen kenyér és bor is. Mátyás király idejében az a mondás járta Európában, hogy Magyarországon egy folyó áll két rész vízből, és egy rész halból. Egy másik francia, ugyancsak a 14. századból, aki átutazott hazánkon, elcsodálkozva említi Szeged madárpiacát, melyhez hasonlót még sohasem látott. Hasonlóan nagy híre volt a magyarországi gyümölcsöknek. Amikor a török 1541 után birtokba vette az ország nagy részét, a szultán számára lefoglalták a szeremlei gyümölcsös szigetét, mint a meghódított terület egyik legértékesebb kincsét. A Habsburgok a században, ha európai uralkodó társaiknak valami különlegességgel akartak kedveskedni, oltógallyakat küldtek Magyarországról. [\[3\]](#) Egészében az ártér igen változatos és kitűnő táplálékot nyújtott embernek, állatnak. A hal, gyümölcs és méz a legegészségesebb étkeket jelentik, s talán ennek is köszönhető, hogy Európát pusztító nagy járványok Magyarországot sokkal kevésbé sújtották, mint a földrész nyugati részeit. Nem véletlen az, hogy a magyarság legműveltebb, legszebb népművészetét megalkotó népcsoportjait nagyrészt a folyók mentén találjuk. Drávaszög, Sárköz, Ormánság volt a magyar reformáció bölcsője, Szkárosi, Sztárai,

Szegedi Kis István, Decsi Csombor, Skaricza, Veresmarti, mind itt működött, írta zsoltárait és tanító költeményeit a 16. és 17 században.

Vízrendezések, folyószabályozások

Az árterekhez kapcsolható gazdálkodás bizonyára már a török hódoltság idején visszaesett, hiszen a vizek miatt nehezebben járható, ellenőrizhető tájban jobban el lehetett rejtőzködni a zsákmányra éhes rabló martalócok, fegyelmezetlen zsoldosok előtt, és annál jobban, mennél elvadultabbá vált a táj. Valószínű, hogy ennek érdekében is tettek egyet-mást az itt lakók; erről is vannak emlékeink. Az ártéri gazdálkodást a 18. században már megkezdett, de igencsak kezdetleges és elhamarkodott vízrendezések, folyószabályozások tették tönkre. A folyószabályozásokra elsősorban a Bécsi Udvarnak volt szüksége, hogy vízi utat biztosítson a Bánság és Bácska gabonájának szállítására. Ehhez hajózhatóvá kellett tennie a Dunát, a Tisza alsó szakaszát, a Marost és a Szávát, úgy, hogy azokon a gabonás uszályokat vízzel felfelé, lovakkal vontatni lehessen. Ezért először a medret kellett megtisztítani, majd a folyónak legalább az egyik partján a lovaknak vonatató utat építeni. Ehhez először a folyást kísérő övzátonyokat kellett úttá átalakítani, felmagasítani és az azokon átvezető fokokat, kiöntéseket, szakadásokat betölteni. További lépések voltak még a folyókanyarok átvágása, ezzel a vonatató út lerövidítése, majd csatornákat ásása a vízi utak összekötésére. Nagy, átfogó víziút-hálózat tervei készültek el már a 18. század közepére. 1763-ban Krieger Sámuel tervei szerint a Balatont annyira lecsapolták volna, hogy csak a tófenék legmélyebb vonala mentén kialakított hajózó csatorna lett volna belőle, mely a Sión keresztül a Dunát összekötötte volna a Zálán és a Kerkán keresztül a Murával. [4] Ehhez hasonló, nagyszabású tervek sora készült ezután és ezekhez az iszonyúan nagy munkákhoz meg kellett szereznie a Bécsi Kormányzatnak a magyar megyék hozzájárulását a jobbágyság robotjának biztosítására. A megyei kormányzat a földbirtokos urak kezében volt. Őket kellett érdekeltté tenni a vízrendezésekben. Ez úgy történt, hogy felhasználták a földbirtokos urak földéhségét, akik be akartak kapcsolódni a gabonakereskedelembé. Ehhez azonban a jobbágyság beszolgáltatása tized ugyancsak kevés és vegyes minőségű volt. Az urak saját, allodiális, majorsági földre vágytak, de a magyar törvények nem engedték meg azt, hogy a jobbágytelekhez hozzányúljanak. Az uraknak csak az a lehetőség maradt meg, hogy az eddig jobbágytelkekre fel nem osztott, és így nem szántóföldként, hanem közösen, legeltetésre használt területeket kisajátítsák és azokat szántóföldekké alakítsák át maguknak. Erre két lehetőség kínálkozott. Az erdőirtás és az árterületek víztől való mentesítése. Az erdők kisajátítása már a 18. század közepén megindult, és óriási jobbágyi ellenállásba ütközött, melyet csak katonai karhatalommal tudtak megtörni. Erdei legelőikért, marha-élő földjükért küzdő, a Festetics uradalomhoz tartozó jobbágyság vezetőinek fejét vették Csurgó piacterén 1747-ben. Szinte valamennyi nagyobb uradalomban hasonló lázadásokra került sor, mind az erdők védelmében. A jobbágy pártolónak hitt királynő azonban nem segített a hozzá folyamodó parasztküldötteken. A jobbágyság érdekét védőnek hitt 1767-es úrbéri pátens valójában törvényesítette a jobbágyság közösben használt erdeinek és rétjeinek (árterületeinek) kisajátítását.

A vízrendezések első, kellően meg nem tervezett munkálatai sokfelé kudarcba fulladtak. A 18. század végétől kiváló vízépítő mérnökök sora dolgozott Magyarországon, akik azonban nem a középkori vízhasználatot állították helyre, hanem minél több, árteret és vizes, mocsaras élőhelyet akartak szántóföldi művelésre alkalmassá tenni. Krieger említett terve szerint a Balaton területének is nagy része, a csatorna kivételével, szántófölddé lett volna, valószínű főlesúri, majorsági kezelésben. Az Esterházy hercegi család kezén lévő Hanyság, mely korábban több Sopron és Moson megyei falu közös téli legelője és szénatermő rétje volt, a Hanyság-csatorna megépítése után mintegy százezer holdas, egybefüggő, allodiális szántóföldje lett az uradalomnak. A 19. század elején az ármentesített terület nagy része éppen a török kor végén végzett, védelmet szolgáló beavatkozások, valamint az említett, és meggondolatlan töltésezések miatt vadult el annyira, hogy szükségessé vált a nagyméretű vízrendezés. Erre a tényre maga, az egyik leghíresebb mérnök, Vásárhelyi Pál is világosan utalt akadémiai, székfoglaló beszédében, közvetlenül hirtelen halála előtt: *„Ezen térség hajdan és pedig még szerencsétlen emlékezetű török uralkodása alatt is mívelve s nagyobb részében lakva volt, hogy a folyó (ti. a Berettyó) medre sem náddal benőve, sem malomgáttakkal rekesztgetve nem találtatott: Valóban fájlalnunk kell, hogy ezen baj tulajdon gondatlanságunk által hatalmazott el annyira.”*

(1840 jun.1.)

[\[5\]](#)

A nagybirtok, a nagyüzem Európában szinte egyedülálló túlsúlya

A vízrendezések, ha nem is beszéltünk eddig így azokról, a Bécsi Udvar és a nagybirtokosok érdekében történt elsősorban, és az 1767-es úrbéri törvénnyel hozzájárult Magyarországon a nagybirtok, a nagyüzem és az ennek érdekében folytatott politika Európában szinte egyedülálló túlsúlyához. E kettőnek köszönhető a 3 millió koldus, a kivándorlás, a születéskorlátozás és a társadalom tragikus megosztottsága.

Nem véletlen tehát az, hogy a víz és árterek biztosította gazdag biodiverzitás és azzal való együttműködés, gazdálkodás hozzájárult a folyók melletti magyar népcsoportok átlagon feletti műveltségéhez és népművészetéhez, amint arra már fentebb utaltam, és az sem, hogy éppen ezek a népcsoportok léptek az önpusztítás útjára. A természettel való kapcsolat, a biofilia ugyanis elemi, emberi szükséglet. Kielégítetlensége, korlátozása, megakadályozása beláthatatlan következményű. Erre már Kiss Géza, az ormánysági Kákics lelkésze 1937-ben rámutatott, még mielőtt a nemzetközi ökológiai szakirodalom a biofilia fogalmát megfogalmazta volna. [\[6\]](#)

Az ember együttműködése a természettel I.

Írta: Andrásfalvy Bertalan

2019. július 14. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2019. augusztus 05. hétfő, 07:43

Ma hatalmas költséggel tartjuk fenn az árvízvédelmi töltéseket, melyeket a hullámtér feltöltődése miatt állandóan magasítanunk is kell, mégis, minden esztendőben fenyeget a pusztító árvíz, vagy az aszálykár, nemegyszer ugyanabban az évben. Vízgazdálkodásunk felülvizsgálata időszerűvé vált. A történeti anyaggal igazolt haszonvételek mellett, a megváltozott körülményekhez igazított, korszerű vízgazdálkodás további haszonvételek lehetőségét is magában hordozza. [7]

A tanulmány második része itt olvasható: <http://www.karpatmedence.net/targyneprajz/gazdakodas/991-eletgazdagsag-biodiverzitas-a-magyar-kulturaban>

Irodalom:

ANDRÁSFALVY Bertalan

1969 Wald-Viehhaltung in Südost-Transdanubien. Bedeutung der Waldweide im ungarischen Hirtenwesen. In: Földes László szerk. Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest. Akadémiai Kiadó

2001. Gyümölcskultúra. In: Paládi-Kovács Attila: Gazdálkodás. Magyar Néprajz II. kötet Budapest. Akadémiai Kiadó

2007. A Duna mente népének ártéri gazdálkodása.(Budapest) Ekvilibrium Kiadó ISBN

DITZ, Heinrich

1993 A magyar mezőgazdaság. Budapest. MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete.

FODOR Ferenc

1957 Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Budapest. Tankönyvkiadó.

KISS Géza

1937 Ormányság. Harmadik kiadás,1986. Budapest. Gondolat Kiadó.

OLÁH János

2002 Ártéri erőforrások és haszonvételek a Tisza völgyében. In. Szabóné Dr Komlowszky Ildikó. JUTEKO 2002 Tessedik Sámuel Jubileumi Mezőgazdasági Víz és Környezetgazdálkodási Tudományos Napok Szarvas Augusztus

ROSTA István

1995 Fejezetek Magyarország technikatörténetéből. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Forrás:

Kiss Tibor- Somogyvári Márta (szerk.): Megújuló energiával a szegénység ellen. Interregionális Megújuló Energia Klaszter Egyesület kiadása, Pécs. 2009. 64-75. A Pécssett, 2009. március 18-21. között rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga

[1] Ditz 1993, 26.

[2] Andrásfalvy 2007, 31.

[3] Andrásfalvy 2007. 169

Az ember együttműködése a természettel I.

Írta: Andrásfalvy Bertalan

2019. július 14. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2019. augusztus 05. hétfő, 07:43

[4] Rosta 1995, 140.

[5] Fodor 1957. 10.

[6] Kiss 1937.

[7] Oláh 2002